

Национален доклад
от работна среща
„Визия за развитие на земеделие с висока
природна стойност и необходимите иновации за
нейното осъществяване“

Проект „HNV-LINK”: Земеделие с висока природна стойност:
обучение, иновации и знания

Юли, 2017г.

Съдържание

Summary	3
Резюме.....	3
Въведение	6
Обща информация	6
Цел на работната среща.....	6
Описание на проекта.....	8
Описание на „района на знанието“ за България - Западна Стара планина	11
Административни граници, релеф, климат, почви и ландшафт	11
Население	14
Земеделие и земеползване.....	15
Високата природна стойност на Западна Стара планина	17
Основни предизвикателства пред земеделието с висока природна стойност	20
Визия за развитие на земеделието с висока природна стойност в района на знанието.....	22
Основни елементи на визията за земеделието с ВПС.....	23
Предизвикателства за постигането на визията за земеделието с ВПС.....	25
Иновации за развитие на земеделието с ВПС	27
Изводи и препоръки.....	30

Summary

The high biodiversity and outstanding beauty of Western Stara Planina (WSP) make it an area with significant importance for national and European natural and cultural heritage. Many of the traditions in the region are closely linked with the past extensive sheep breeding on mountain pastures, the use of wool for production of carpets and the collection of local herbs and flowers to color the wool - practices that nowadays are known as high nature value (HNV) farming. The cultural and natural heritage of WSP and its preserved extensive and traditional agriculture define the high natural value of the learning area - both traditional and new land and landscape management practices conserving the rich biodiversity and the natural resources are practiced there. Despite its proximity to Sofia, the area is difficult to reach and is classified as one of the less developed regions in Bulgaria and the European Union. The major socio-economic constraints in the region are the declining and aging population, the reduction in livestock numbers after 1989, followed by a long period of abandonment of farms and grassland, especially in mountainous areas, lack of rural services and poorly maintained infrastructure. Nevertheless, new social dynamics leading to various innovative development ideas for the HNV farming are observed in the area i.e. grazing cattle breeding, use of juniper for production of essential oils, farmers' associations and cooperation for direct sales, use of electronic and social networks and media for marketing farmers' production, use of multi-funding opportunities for the local development strategies, and adoption of a municipal regulation for the transport of the wood from agricultural land.

The survey carried out in the spring of 2017 and the discussions and feedback from participants of the innovation seminar in Spanchevtsi (2 June 2017), showed the need and usefulness of targeted and thematic workshops with the participation of different stakeholder groups in the learning area. Such workshops and projects transfer information and increase the knowledge of all stakeholders by creating a platform for constructive discussions between different actors, sharing experience and innovative solutions, spreading new practices and knowledge, and discussing ideas for promotion of the benefits of HNV farming in the learning area.

The studies and the discussions led to the formulation of a long-term vision for the conservation and the development of the high nature value farming in the learning area: "Agricultural modernization taking into account the natural and cultural heritage in the region". The vision is a precondition for an integrated socio-economic development and nature conservation of the area. Farming activities and production practices will inevitably modernize, but will conform to the characteristics of the learning area and will maintain the landscape and natural resources in protected areas and HNV farmlands.

The challenges and the necessary innovative solutions for the conservation of the high biodiversity and ensuring the socio-economic sustainability of the HNV farmland in the area were also discussed. The most important ones are development and introduction of new technologies and farming techniques tailored to the requirements for Natura 2000 sites and HNV farmland, technologies for removal and use of bracken, creation of a regional or product brand promoting the benefits of products from grazing livestock, fostering the cooperation between farmers, setting up an operational group for HNV farmers, establishment of mobile advisory centers for HNV farmers. A lot of the innovative solutions depend on a stable and robust regulatory framework. The proposed recommendations focus on the adaptation of the rules for CAP Pillar 1 support schemes to the needs of HNV farming, tailoring the criteria of national coupled livestock breeding support schemes to the regional conditions, long-term contracts for the use of municipal grasslands, regulation of direct sales of plant products and meat.

Резюме

Западна Стара планина е район с богато биоразнообразие и културно наследство от национално, европейско и световно значение. Много от традициите в района са свързани с практикуваната в миналото екстензивна паша на овце в планинските пасища, използването на вълната за производството на килими и събирането на местни билки и цветя за оцветяване на вълната – практики, които днес наричаме земеделие с висока природна стойност. Културното и природното наследство на района и запазеното до голяма степен екстензивно и традиционно земеделие са определящи за високата природна стойност на района на знанието – в него се практикуват както традиционни, така и нови практики за поддържане на земите и ландшафта, които съхраняват и опазват богатото и ценно биоразнообразие и природните ресурси. Районът е труднодостъпен независимо от близостта му до София и е класифициран като един от най-изостаналите райони в България и Европейския съюз. Основните социално-икономически проблеми са намаляващото и застаряващо население, намаляването на животните след 1989 г., довело до дълъг период на изоставяне на земеделските земи и затревените площи особено в планинските части от територията, липсата на услуги и не-добре поддържаната инфраструктура.

Независимо от това в района се наблюдава нова социална динамика, която подхранва различни иновативни идеи за развитие, свързани със земеделието с ВПС като развитие на месодайно пасищно говедовъдство, използване на хвойната за производство на етерични масла, създаване на сдружения на земеделски производители за директни продажби на продукцията, използване на електронните и социални мрежи за реализиране на продукцията, използване на възможностите за многофондово финансиране на стратегиите за местно развитие и създаване общинска наредба за извозване на дървесината от земеделски земи и др.

Проучването в района през пролетта на 2017 г., дискусиите и обратната връзка от участниците в работната среща, състояла се на 2 юни 2017 г. в Спанчевци, показва необходимостта и ползността от провеждането на добре организирани и тематично насочени работни срещи на място, на терен с участие на различни групи заинтересовани страни. Провеждането на подобни работни срещи и проекти допринася за информиране и повишаване на знанията на всички заинтересовани страни, създаване на условия за градивна дискусия и обсъждания между различни участници, обмяна на опит и иновативни решения, разпространение на нови практики и познания, обсъждане на идеи за популяризиране на предимствата на земеделието с ВПС в района на знанието.

При тези проучвания и дискусии е формулирана дългосрочна визия за съхранение и развитие на земеделието с висока природна стойност в района на знанието: “Модернизиране на земеделието с ВПС, отчитайки природното и културно наследство на района”. Избраната визия е предпоставка за интегрирано социално-икономическо развитие на района, свързано с опазването на околната среда. Земеделските дейности и производствени практики неизбежно ще се модернизират, но ще съответстват на спецификата на района на знанието и ще поддържат ландшафта и природните ресурси в защитените зони и в земите с ВПС.

Обсъдени бяха и предизвикателствата и необходимите иновативни решения за съхранението на богатото биоразнообразие на района и гарантиране на социално-икономическата устойчивост на земеделските системи с ВПС в него. Основните от тях са: разработването и въвеждането на нови технологии и техники, които отчитат изискванията за местата от Натура 2000 и земите с ВПС;

технологии за премахване и използване на орловата папрат; създаване на регионална или продуктова марка, промотираща пасищното отглеждане на животните и ползите от него; насърчаване на кооперирането между земеделските стопани, създаване на оперативна група за фермерите с ВПС; създаването на мобилни центрове за информиране и предоставяне на съвети за земеделието с ВПС.

Голяма част от необходимите иновативни решения са насочени към създаване на стабилна нормативната рамка и необходимите промени в нея, свързани с адаптиране на правилата за подпомагане на схемите от 1ви стълб на ОСП към потребностите на земеделието с ВПС, съобразяване на критериите на схемите за подпомагане на обвързаното производство в животновъдството с природните характеристики на района, сключване на дългосрочни договори за ползване на общинските пасища, регулиране на директните продажби на растителни продукти и месо.

Въведение

Обща информация

Настоящият доклад се изработва в рамките на дейност 2.5 „Провеждане на работна среща за изучаване на иновации от местните хора в района на знанието“ от работен пакет 2 (РП2) на проект „HNV-Link”: Земеделие с висока природна стойност: обучение, иновации и знания.

Проектът се изпълнява в 11 страни от Европа от 13 партньори и обхваща 5 работни пакета. Всеки от партньорите има роля и конкретни задачи при изпълнение на работните пакети. Дейността по даден работен проект се организира и координира от предварително определен водещ партньор. Водещ партньор на проекта е Средиземноморският агрономически институт на Монпелие (CIRAD-IAMM) – Франция.

Работните пакети (РП) са :

- ✓ **РП1:** „Анализ на социално-икономическите и екологични характеристики в 10-те района на знанието“;
- ✓ **РП2:** „Описание на осъществяваните иновации (пазарни, социални, технологични и регулаторни) в подкрепа на земеделието с висока природна стойност в районите на знанието“;
- ✓ **РП3:** „Споделяне и разпространение на описаните иновативни практики и обобщените знания в и извън районите на знанието“;
- ✓ **РП4:** „Взаимодействие в мрежата - обмяна на опит и знания между земеделските производители и други заинтересовани страни между 10-те района на знанието“;
- ✓ **РП5:** „Ефективно и ефикасно управление на тематичната мрежа и проекта“.

Докладът отразява работата на СТЕП по проекта в „района на знанието“ в Западна Стара планина на територията на общини Берковица, Вършец, Георги Дамяново, Годеч и Чипровци.

Докладът има за цел да обогати и допълни познанията за системите с висока природна стойност на всички участници, партньори и съмишленици, както от района на знанието, така и на заинтересованите страни в страната; както и да представи изработената визия за земеделието с висока природна стойност и необходимите иновации за постигането ѝ.

Цел на работната среща

Работната среща на тема „Визия за развитие на земеделие с висока природна стойност и необходими иновации за нейното осъществяване“ бе проведена на 2 юни 2017 г. в село Спанчевци, община Вършец.

Основните цели на работната среща са:

- ✓ обсъждане и съгласуване с местните партньори на визия за развитие на земеделието с висока природна стойност в „района на знанието“ ;
- ✓ дискусия за съществуващите, необходимите и липсващите иновации за постигане на визията за развитие на земеделието с ВПС.

В работната среща активно участваха 41 души: 32 представители на територията на района на знанието от четири от петте общини на района на знанието (Годеч, Берковица, Вършец и Чипровци) , трима представители на партньорски организации от страната и шестима експерти на СТЕП.

От 35-те участници в срещата, 12 са земеделски стопани от района на знанието (34 %), 8 са участниците от местната власт, от общините, Чипровци, Вършец и Годеч, 7 са представители на гражданския сектор – неправителствени организации, читалища и местни инициативни групи, 5-ма са експерти и съветници на службите по земеделие на местно, регионално и национално ниво, 3-ма са активни граждани на местните общности.

Снимки 1 и 2. Работна среща в с. Спанчевци, 02.06.2017 г.

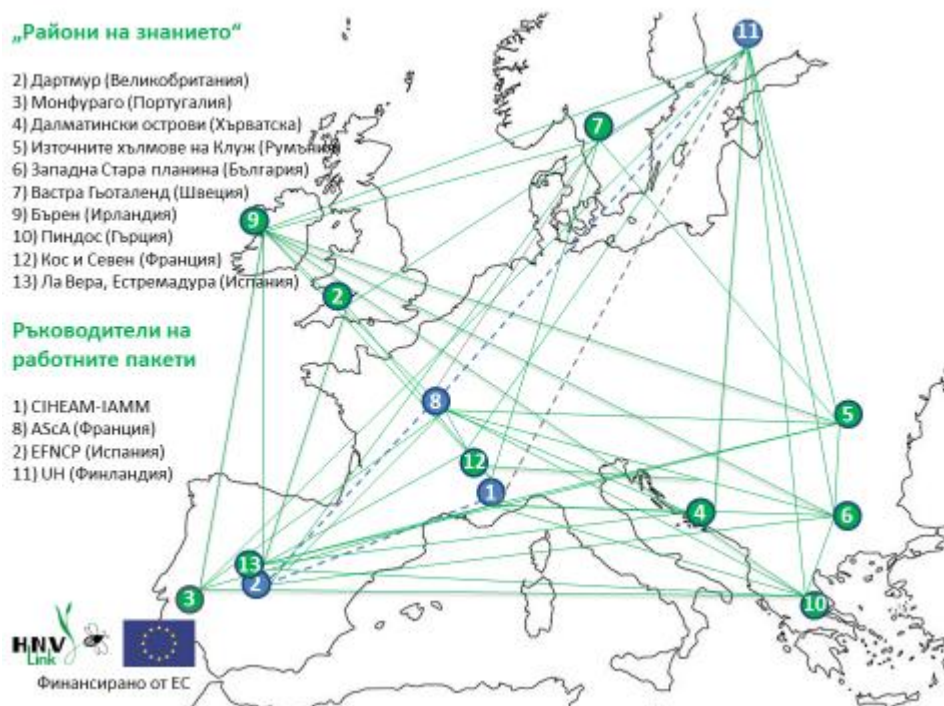
Описание на проекта

Проектът „HNV-Link”: Земеделие с висока природна стойност: обучение, иновации и знания е тематичен проект за създаване на мрежа от организации и хора, заинтересовани от насърчаването на системи и райони за земеделие с висока природна стойност (ВПС).

Системите за земеделие с ВПС са част от културното и природното наследство на всяка страна. Те са резултат от историческата адаптация на селскостопанските практики и обществата към околната среда и свързаните с нея ограничения и ползи. Съобразявайки се с природните характеристики на местно ниво се създават устойчиви начини за използване на природните ресурси, чрез натрупване на практики и познания, признати като агробиологично и културно разнообразие, силно свързано с екосистемите, биоразнообразието и ландшафта. Тези селскостопански системи са живи, макар и подложени на „модернизация“, силен икономически натиск, икономическата и социалната маргинализация. Те се нуждаят от специално внимание, обмен на знания и специфични услуги за поддържане, едновременно с повишаването на социално-икономическа им жизнеспособност, за да подобрят тяхната екологична ефективност и устойчивото използване на природните ресурси.

Тематичната мрежа „HNV-Link” свързва десет района, в които преобладават земеделските системи с ВПС. Това са „районите на знанието” на мрежата (Фигура 1). Организациите в тематичната мрежа идентифицират, събират, анализират и разпространяват иновации, които подкрепят земеделските системи и общности с ВПС.

„Районите на знанието” свързват фермери, професионални организации, неправителствени организации (НПО), местни власти, образователни и изследователски институти. Всеки „район на знанието” споделя своите познания и опит за изградено партньорство или сътрудничество, успешно приключили проекти, иновативни подходи за добавяне стойност върху продуктите. В процеса на адаптиране към променящата се социално-икономическа среда всеки „район на знанието” се сблъсква със специфични и уникални за него предизвикателства.

Фиг. 1. Райони на знанието в тематичната мрежа „HNV-Link“

Целта на тематичната мрежа е да подпомогне трансфера на иновации в районите на знанието и да разпространи широко установените иновации, предизвикателствата (включително неуспехите) и успешните иновационни процеси, събрани на местно ниво.

В „районите на знанието“, се събират иновативни решения от техническо, пазарно, социално, институционално и управленско естество, допринасящи за опазване на земеделието с ВПС. Разбирането за иновация е процесът на разработване и прилагане на нова идея в практиката (продукт, услуга, процес, модел, др.), в специфичния институционален или социален контекст, т.е.

- ✓ нещо ново, което до сега не се е случвало в района на знанието (процес, продукт, взаимодействие), или
- ✓ нещо старо и традиционно, което е адаптирано за новите условия и допринася за съхранение или възстановяване на земеделските системи с ВПС.

Иновациите за земеделие с ВПС могат да бъдат на ниво стопанство и/или на териториално ниво. На ниво стопанство иновациите те са предимно продуктови и маркетингови, и водят до увеличаване на продуктивността и екологичните резултати на земеделските системи с ВПС, прилагане на земеделски практики и технологии, които намаляват разходите и увеличават ефективността чрез въвеждане на подходящи технологии, методи на обработване на земята, начини на паша и мониторинг, организация на работата в стопанствата.

На териториално ниво иновациите са социални и институционални – иновативни механизми, които инициират по-високо опазване на биоразнообразието и предоставяне на екосистемни услуги, в това число сътрудничество между фермери, фермери и администрация, създаване на оперативни групи, съветнически услуги и др., партньорства, проекти и инициативи). Към тях спадат и политиките за развитие и нормативна уредба, които са основен фактор за по-добро

прилагане на технологичните, социалните и пазарните иновации и премахване на пречките за тяхното осъществяване.

Проектът се изпълнява за период от три години, от април 2016 до април 2019 г. В рамките на проекта ще бъдат изготвени :

- ✓ Каталог със значими иновации за земеделието с висока природна стойност във всеки «район на знанието»;
- ✓ Анализ на условията за успех на иновационния процес;
- ✓ „Панаир на иновациите“ на европейско ниво за обмяна на опит между партньорите;
- ✓ Набор от учебни материали, свързани с концепцията за висока природна стойност, за ангажирането на преподаватели и студенти по аграрни науки, развитие на селските райони и опазване на околната среда;
- ✓ Интерактивен „Атлас на иновациите“, прилагани в районите с висока природна стойност;
- ✓ Научно-изследователски публикации и презентации.

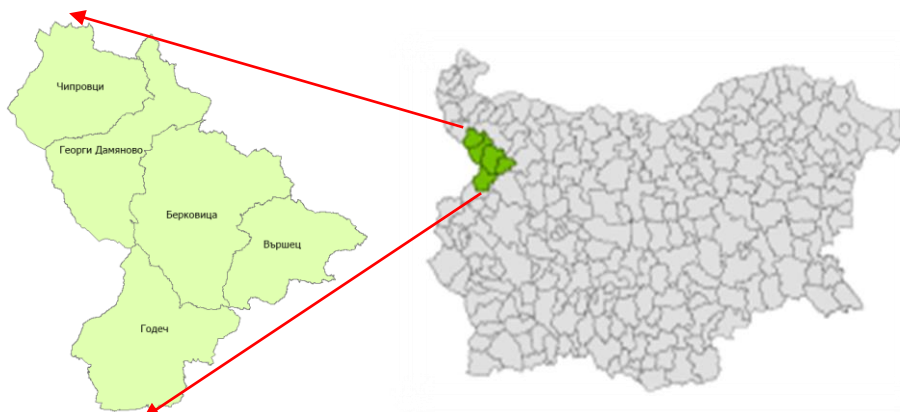
Практическата цел на мрежа „HNV-Link“ е да разпространява и популяризира успешните примери от „районите на знанието“ и уроците от тях сред всички, които са ангажирани със земеделието с висока природна стойност.

Резултатите от проведено от екипа на СТЕП проучване сред местните фермери и жители в „района на знанието“ през пролетта на 2017г. показват, че едва 28% от интервюираните са запознати с концепцията за земите с висока природна стойност. Част от интервюираните неправилно свързват понятието с по-високи приходи, по-добри добиви, ползването на пасища и ливади няколко пъти в годината, и др., а не с по-високото биоразнообразие в земеделските земи, наличието на местообитания на птици, разнообразие на видове и ландшафт и др. Това е още едно доказателство за важността на темата на проекта за съхранение на земеделието с ВПС и свързването в мрежа на заинтересованите страни от избора „район на знанието“. Природо-географските характеристики и богатото биоразнообразие на района, дългият период на изоставяне на земеделските земи, преобладаващото наличие на затревени площи в по-голяма част от територията са предпоставка за развитие на природосъобразно земеделие, съхраняващо високата природна стойност на района на знанието. Намалениящото и застаряващо население, драстичното намаляване на животните в района и на населението в трудоспособна възраст, са част от основните предизвикателствата за развитието на това земеделие. Обменът на нови практики и знания за земеделието с ВПС ще повиши разбирането за неговото значение и ще подпомогне създаването на среда, която да допринесе за неговото опазване и развитие.

Описание на „района на знанието“ за България - Западна Стара планина

Административни граници, релеф, климат, почви и ландшафт

„Районът на знанието“ в България е част от територията на Западна Стара планина и е разположен в Северозападна България до границата със Сърбия (Фиг.2). Районът е предимно планински и е с богато биоразнообразие. Обхваща площ от 1 662 кв. км. и се състои от 5 общини - Берковица, Вършец, Георги Дамяново, Годеч и Чипровци от две области - Монтана и София област.

Фиг.2 Западна Стара планина – район на знанието за България

Най-близкият административен център до гр. София е гр. Годеч, който е само на 50 км, а най-отдалеченият – гр. Чипровци е на 130 км. Независимо от близостта до столицата, районът е един от най-изостаналите райони в България и в ЕС.

Релефът е планински, с последователно разположена верига от планински ридове и ясно очертано било. Върховете са остри и се издигат над билото. Билото е прорязано от проломи, като на редица места са образувани седловини и проходи. Височината на върховете в западната и централната част е голяма, а южният и северният склон са много стръмни. Реките са дълбоко врязани в склоновете, което е спомогнало да се обособят самостоятелни ридове и планински вериги. Доминиращият релеф на района (около 72% от територията) е хълмисто – нископланински (200 – 1000 м н. в.). Среднопланинският пояс (1000 - 1600 м н. в.) обхваща 19%, а низините (под 200 м н. в.) и високопланинския пояс (над 1600 м. н. в.) съответно около 5 % и 4 % .

Голямата разлика във височината, която в района на град Берковица е средно около 400 м, а при връх Миджур достига 2 168 м, както и наличието на различни почвени и скални видове определят растителното разнообразие в района и биологичното разнообразие на земеделските земи.

Разликата в надморската височина води до разлики в температурните и водните режими, и оказват влияние върху продължителността на вегетационния период на растителната покривка. В подножието на Западна Стара планина в районите Берковица, Чипровци и Вършец количеството на годишните валежи е около 800-900 мм, докато на връх Ком и в Петрохан достига до 1600 мм през няколко години. Планинската зона се характеризира с много валежи. В ниските части на

Западна Стара планина валежите са предимно през пролетния и летния сезон (май - юли), докато в по-високите райони по-голямото количество валежи е през пролетта, началото на лятото и през есента.

Като цяло районът на Западна Стара планина се характеризира с умерено континентален климат. Наблюдават се различия в зависимост от надморската височина. Планинските части се характеризират с дълги и студени зими и хладни лета. Хълмистите и северните равнинни части имат хладни лета и зими. Южните хълмисти части имат студени зими и горещи лета.

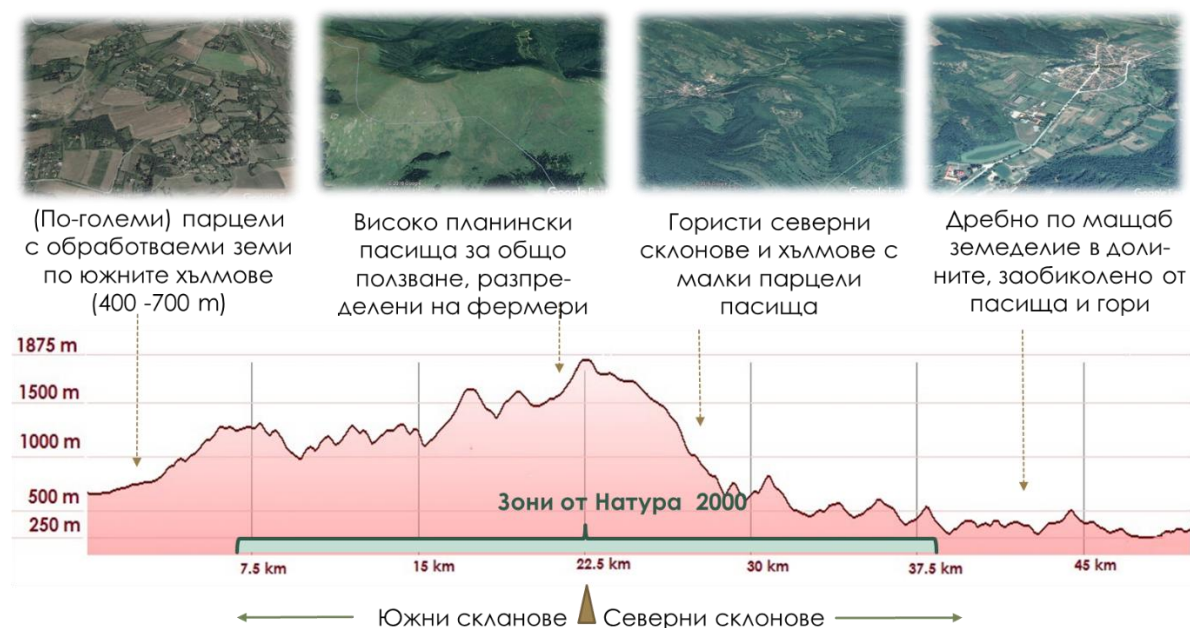
За района на знанието са типични кафявите планински горски почви и сиво-кафявите подзолисти почви. Черноземи се срещат по южните склонове.

Климатът и почвените ресурси са подходящи за развитие на животновъдството, особено във високопланинските пасища. Условиата в равнините райони са подходящи за развитие на растениевъдството. Алувиалните почви около реките са предпоставка за отглеждане на зеленчуци, докато фуражните култури са типични за по-високите части в района.

Достъпът до района е неблагоприятен и труден, особено през зимата, тъй като пътищата в района са планински с много завои и стръмни склонове.

Ланшафтът на района на знанието и свързаното с него земеползване са илюстрирани на фигура 3.

Фиг. 3. Ландшафт и трансект на района на знанието

Източник: Я.Казакова

- ✓ Дребно по мащаб земеделие в долините, заобиколено от гори и пасища

Полупланинският релеф е причина за малките парцели обработваеми земи. На някои парцели се отглеждат зърнени култури, а други са заети със зеленчукови култури. Разположени са в близост до населените места и в речните долини. Благоприятният климат на речните долини е предпоставка и за отглеждане на многогодишни култури и овощни градини. Овощните градини са екстензивни и често граничат с полу-естествени или естествени местообитания (крайречни върбови гори, ливади, пасища за общо ползване, дъбови гори, блата). Тези многогодишни култури се класифицират като земи с ВПС тип 2, но в тях не се наблюдават редки растителни видове.

- ✓ Гористи северни склонове и хълмове с малки парцели пасища

Около 60% от тези райони са покрити с гори, което прави горското стопанство важен икономически сектор в района. Останалите 40% са земеделски земи, главно затревени площи. Част от тях са с естествена тревна растителност (алпийски или високопланински пасища, крайречни ливади, каменисти и скалисти терени), а другите са полуестествени местообитания, създадени от хората чрез изсичане на горите. Ксеро-термичните тревни съобщества заемат най-голяма площ в нископланинската и среднопланинската зона на Западна Стара планина. Те се използват за паша, но често са разпокъсани от храстови съобщества или скалисти терени. Мезо-ксерофитните тревни съобщества се развиват върху сравнително дълбоки сиви горски почви. Някои от тях имат вторичен произход, заемайки оригиналното място на бившите дъбови гори. Те се намират в покрайнините на гори или по склоновете над речните долини, които осигуряват минимална влажност на въздуха. Запазват свежестта си до средата на юли и се използват като ливади и пасища за сено.

- ✓ Високопланински затревени площи за общо ползване

Алпийските или високопланинските пасища са широко разпространени над горната линия на дърветата на сухи до умерено влажни планинско-ливадни почви с различна дълбочина и в редки случаи върху силикатни почви. Те обхващат хребетите и склоновете с различен наклон и изложение на върховете Миджур, Вража глава, Копрен, Ком и Тодорини кукли.

Алпийски пасища със сравнително по-добри качества могат да бъдат доминирани от ливадни треви като пъстра белардиохлоа, високопланинска гъжва, обикновена полевица, кафява власатка и мощна власатка. Тези склонове са важно местообитание на някои редки видове, включени в Червената книга на България – планински крем, нарцисоцветна съсънка, петниста тинтява и жълта тинтява. Тези земеделски земи се класифицират като земи с ВПС тип 1.

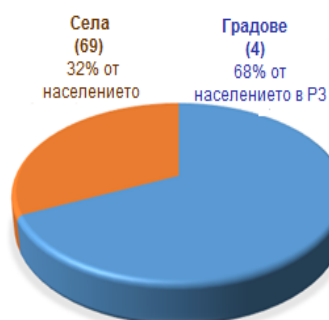
- ✓ (По-големи) парцели с обработваеми земи по южните хълмове

Релефът на южните хълмове позволява да се формират по-големи парцели с обработваеми земи, които се използват за отглеждане на зърнени култури, царевица, рапица и др. Независимо от по-големите им размери за РЗ, на национално ниво тези производители на зърнени култури са средни по големина и средноинтензивни стопанства.

Население

През 2016 г., по данни на Националния статистически институт (НСИ) в РЗ живеят 35 676 души в 73 населени места, от тях 4 града и 69 села. Най-голям е броят (66) на населените места с по-малко от 500 жители. Средната гъстота на населението е 21,5 души/кв. км, при средна гъстота в селските райони - 31,5 и 65,5 – за цялата страна.

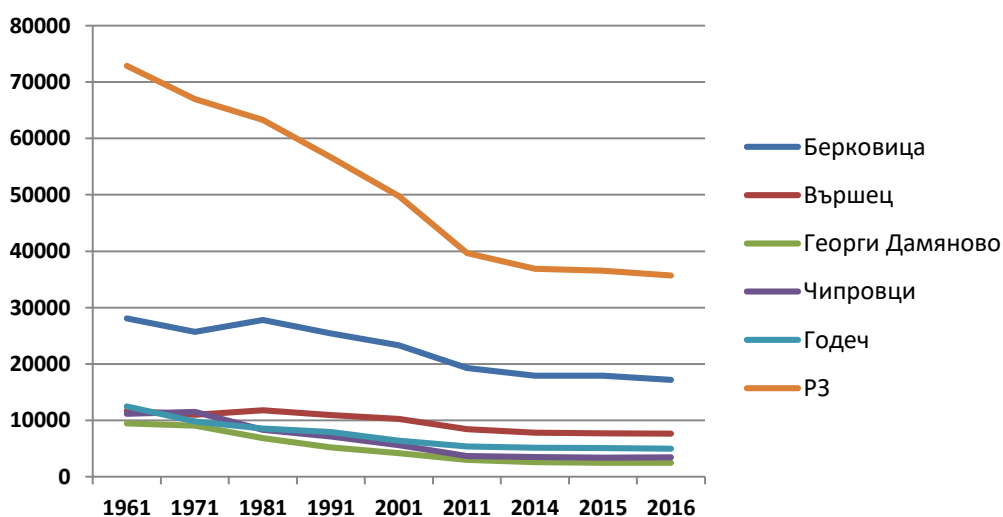
Фиг.4. Разпределение на населението в РЗ

Население (брой)	Населени места (брой)
от 0 до 100	38
от 101 до 500	28
от 501 до 2 000	4
от 2001 до 10 000	2
над 10 001	1

Таблица 1. Разпределение на населението в РЗ

От началото на 60-те години в района на знанието се наблюдава тенденция на намаляването на населението (Фиг. 5). В планинските райони и в общините - Георги Дамяново, Чипровци и Годеч, този процес стартира от началото на 70-те още по време на "развития социализъм" и индустриализацията на икономиката на страната.

Фиг. 5. Намаляване на населението в района на знанието

В началото на 80-те години на миналия век се наблюдава увеличаване на населението в преобладаващо равнинните общини (Берковица и Вършец), в които освен селското стопанство, с добри темпове се развиват и леката промишленост и горското стопанство. Понастоящем населението е половината от населението на района през 60-те години. Половината от селата (38) са с население по-малко от 100 души, предимно пенсионери. Продължава обезлюдяването в РЗ и

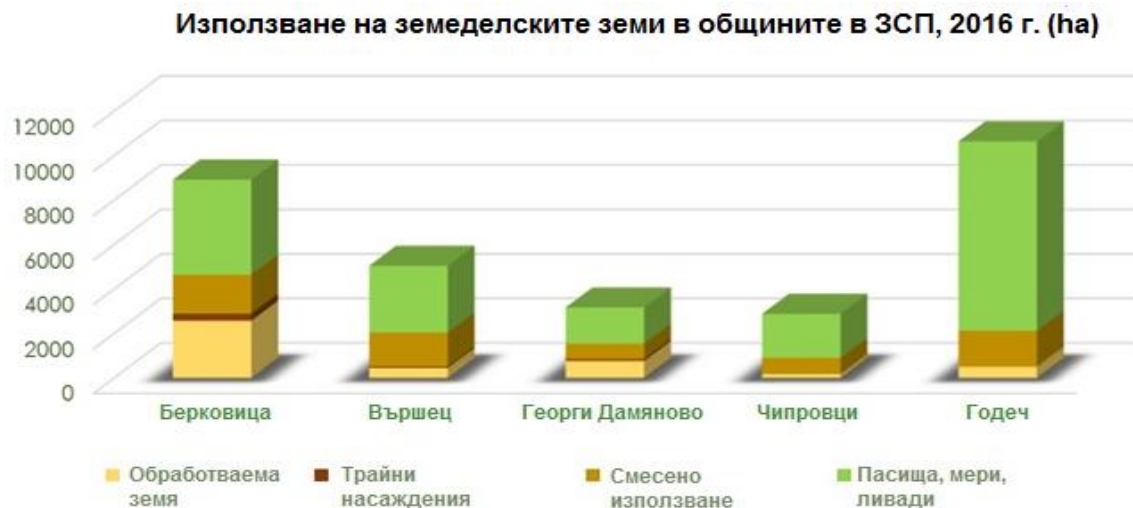
в две от общините (Георги Дамяново и Чипровци) населението извън трудоспособна възраст надхвърля населението в трудоспособна възраст.

В РЗ има четири малки града, които са "центровете" за развитие на територията, в които се намират производствените, преработвателните и сервизни мощности и съоръжения. Най-голяма заетост в частния сектор се осигурява от преработващата промишленост и услугите (съответно 38% и 22%). Селата зависят от селското стопанство (по-голямата част от стопанствата в тях са полупазарни) и социалните плащания (пенсии или подкрепа за безработица).

Земеделие и земеползване

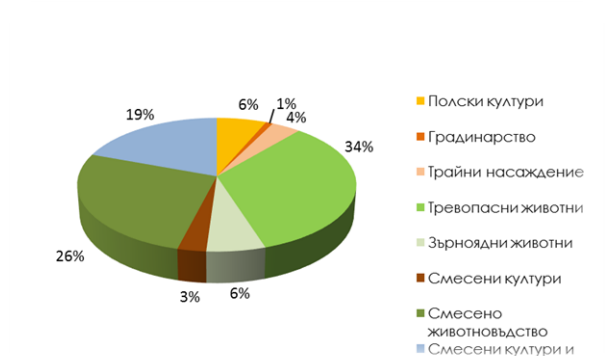
Земеползването в района се разпределя почти еднакво между гори (48%) и земеделски земи (47%). Планинският релеф и климатът са определящи за земеползването. В района на знанието по-голямата част от използваната земеделска площ (ИЗП) са пасища, мери и ливади (63%), от които затревените площи за общо ползване са 72%. Смесеното земеползване (20% от ИЗП) е резултат от малките ферми и се среща основно около населените места и долините на реките. Обработваемите земи са малко (15%) и се намират главно в равнините райони (Фиг. 6). В района (главно в община Берковица) се отглеждат и значително доходоносните ягоди и малини.

По данни на Министерство на земеделието и храните (МЗХ) за 2016 г., общата площ с начин на трайно ползване „пасища, мери и ливади“ за района на знанието е 41 342 ха, като само 79% от тези площи са включени в слоя „Постоянно затревени площи“ в базата данни на Държавен фонд „Земеделие“ (ДФЗ) за същата година. Поради предишното изоставяне на земите и последвалия процес на захрастяване, голяма част от пасищата не са включени в слоя на земите в добро земеделско състояние от ИЗП на Системата за идентифициране на земеделските парцели (СИЗП).

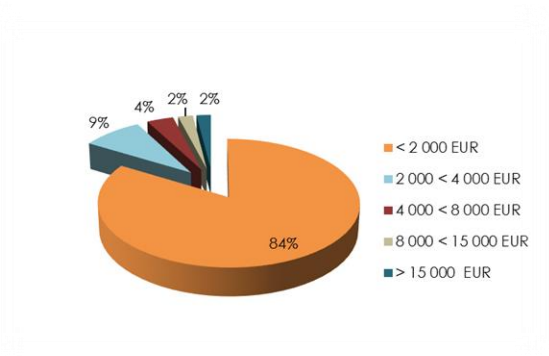

Фиг. 6. Използване на земеделските земи в общините от РЗ, 2016 г. (ха)

В района на знанието има 3 561 земеделски стопанства (2010 г.), като повече от половината от фермите са животновъдни и смесени. Преобладават дребните ферми (и като големина и като икономически единици) – под минималното изискване за подпомагане по ОСП - 1 ха.

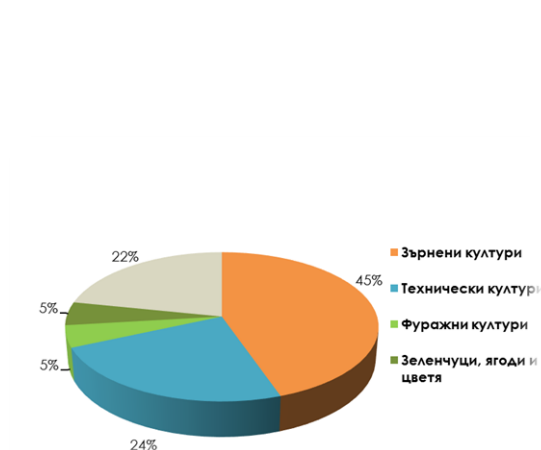
Фиг. 7. Специализация на стопанствата в РЗ

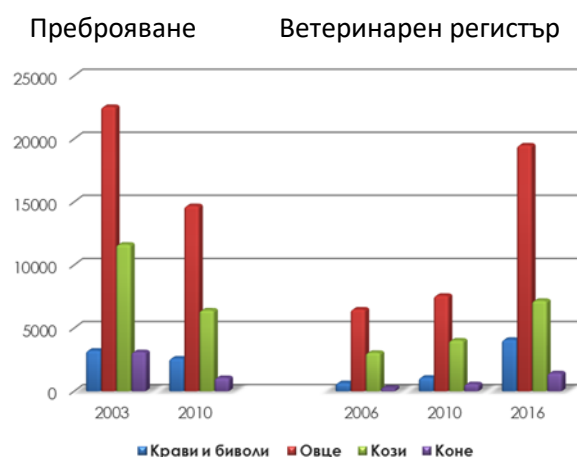
Фиг. 8. Големина на стопанствата в РЗ

Почвите в равнините райони са подходящи за производство на зърнени култури, но създаването на големи ферми е ограничено от планинския релеф. През последните години навлиза производството на рапица в РЗ.

През 2016 г., по данни на Областната дирекция на БАБХ - Монтана в „района на знанието“ се отглеждат 32 231 броя пасищни животни, от които 19 504 овце, 7 185 кози, 4 096 говеда и 1 446 коне.

Фиг. 9. Видове култури в РЗ

Фиг. 10. Животни в РЗ – Несъответствие в данните

Овцевъдството е типично за общините в района на знанието. Преди 1989 г. в района е имало около 200 000 овце, но след разпадане на кооперациите е налице огромен спад в броя на животните. Увеличаването на броя на животните през последните години се дължи главно на въвеждането на схемите за обвързано с производството подпомагане през 2014 г. и преразглеждането на правилата за разпределение на общинските мери, пасища и ливади през 2015 г., които позволяват на земеделските стопани с пасищни животни да получат право за ползване на общинските пасища без тръжни процедури.

Овцете и козите се отглеждат главно за месо, докато кравите се отглеждат предимно за мляко. Местните породи овце - Реплянска и Каракачанска, са типични за района и броят им се увеличава (главно заради подкрепата от агроекологичната мярка за местни порода). Овцете не са с висока производителност. Средната производителност е 40 литра мляко годишно, което не е достатъчно,

за да покрие изискванията за национални схеми за подпомагане (70 литра/овца за година). Средната цена на овчето мляко е между 0,61 евро/литър и 0,71 евро/литър, ако се продава на мандрите, които работят в региона. Цената може да достигне 1,02 евро/литър, ако млякото се продава директно на крайните потребители.

Агнетата се продават на средна цена от 3,58 евро/кг. Търсенето на агнета е високо. Фермерите са убедени, че реализацията на агнетата не е проблемна. Пазарът на овча вълна е ограничен или почти не съществува, въпреки че известните чипровски килими се произвеждат в региона. Повечето фермери не продават вълната, само няколко от тях продават в Сливен (Южна България) за 0,51 евро/руно. В РЗ има земеделски производители, които са регистрирани за директни продажби на млечни продукти. Някои от тях се подпомагат от швейцарския проект „За Балкана и хората“ за закупуване на оборудване за производствените единици в стопанството.

Кравето мляко се продава в 3 или 4 големи мандри "Могил", "Пършевица", "Сливница", "Огоста". Цените зависят от качеството и количеството на млякото. Средната цена за 2016 г. е 0,27 евро/литър. Въпреки че консумацията на говеждо и телешко месо не е характерна за България, през последните години се наблюдава трансформиране на много млечни ферми във ферми за месодайно говедовъдство, главно поради повишените хигиенни изисквания и изискванията за безопасност на храните. Месото се продава главно в София.

Повечето от животновъдите, нямат проблем с продажбата на своите продукти, но доходите не са достатъчни, за да продължат селскостопанските си дейности. Националните и европейските схеми за подпомагане са от ключово значение за развитието на животновъдството в района.

Високата природна стойност на Западна Стара планина

Селското стопанство, и по-специално животновъдството, ниската гъстота на населението, планинският релеф и близостта до границата със Сърбия (която в миналото е със специален режим на достъп) са повлияли положително върху биоразнообразието в Западна Стара планина.

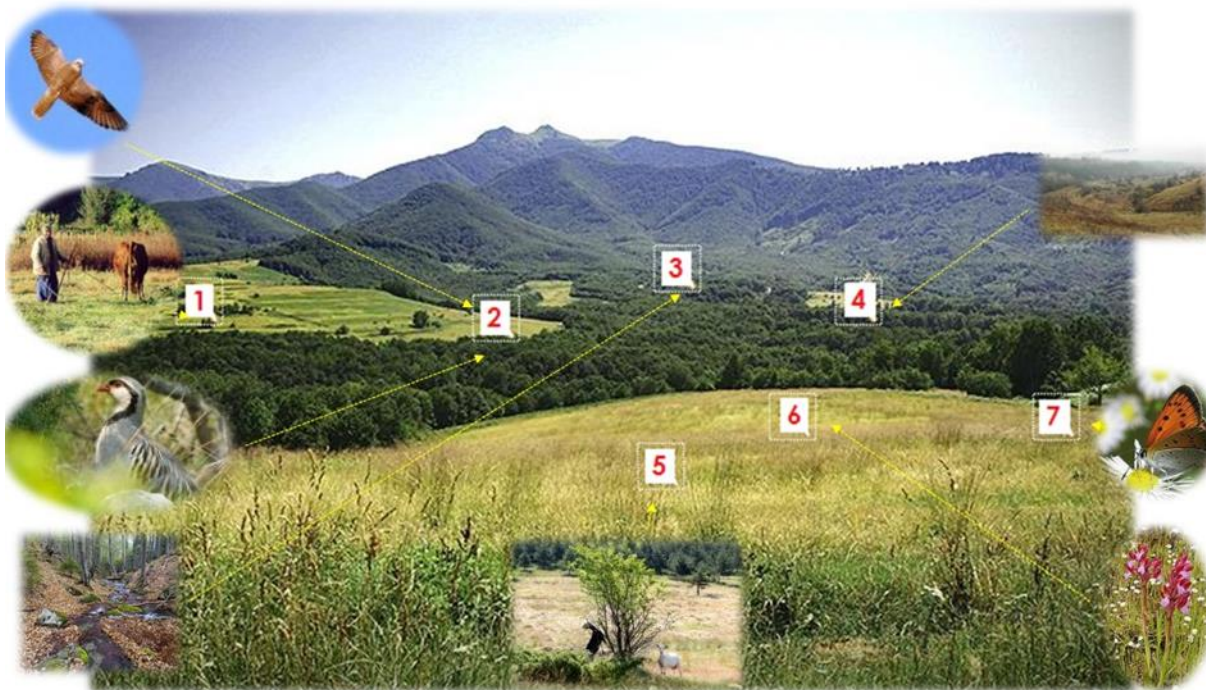
В района на знанието има седем зони от екологичната мрежа Натура 2000 (пет за опазване на дивите птици и две за опазване на природните местообитания), което подчертава високата природна стойност и значението му за опазване на земите с ВСП.

На територията се намират много редки растения, включени в Червената книга на България и защитени в международни червени списъци и конвенции (IUCN, CITES) като пърчовка, български ерантис, обикновена пчелица, жълтеникаво шапиче. Лечебните растения също са важна част от регионалната флора, но често са подложени на значителен антропогенен натиск (събиране за търговски цели или лична употреба) - пролетен гороцвет, австрийски лен, жълт кантарион.

Животинските видове са представителни за средноевропейската и евросибирската фауна. Много от тях са включени в Натура 2000 и/или в Червената книга на България: жълтокоремна бумка, бръмбар рогач, пъдпъдък, *Lanius* червеногърба сврака, европейска блатна костенурка; и са защитени в международни червени списъци и конвенции: вълк, алпийски тритон, рис, ловен сокол, ливаден дърдавец.

Високата природна стойност на равнинните райони (Фиг.11)

Висока природна стойност на равнинните райони

Източник: <http://efnecp.org/hnv-showcases/bulgaria/western-stara-planina>

[1] Мозайки от ниско интензивна обработваема земя и овощни градини в близост до населените места. Пашата се извършва върху угар и остатъци от реколтата. На много места те са прилежащи към крайречни гори, ливади, блата или дървета. Това е ценно местообитание за определени видове пеперуди и птици, но е застрашено поради ограничените социално-икономически възможности в селските райони.

[2] Пасищата и ливадите на Западна Стара планина (ЗСП) са полу-естествени местообитания от голямо значение за опазването на грабливите птици като ловния сокол, орела змияр и скалния орел; блатни птици като ливаден дърдавец; фазанови като планинския кеклик, които са приоритетни видове съгласно Директивата на ЕС за птиците. Египетският лешояд и белоглавият лешояд вече са изчезнали, поради значителното намаляване на овцете (и съответно мършата).

[3] Голяма част от ЗСП е покрита от гори. Половината от широколистната гора се състои от бук (обикновен и източен бук), като някои се класифицират като гори на възраст от 100 до 320 години. Дъбовите гори (Благун, цер, Горун) и европейски габър (обикновен габар) са разположени в близост до селищата. Иглолистните гори се състоят от някои борови насаждения, както и древни смърчови гори (обикновен смърч). Горите в района са застрашени от кариери, недобро стопанисване, масово незаконно изсичане, както и планове за големи ски курорти.

[4] Районът на знанието претърпява драстичен спад в броя на животните след 1989 г. (над 90%). Изоставянето е сериозна заплаха за високопланинските и отдалечени от населените места пасища. Това оказва отрицателно въздействие върху биологичното разнообразие и води до

структурна промяна от отворен към затворен ландшафт (обрастване, гори), което от своя страна оказва влияние върху видовете животни. Изоставените от дълго време пасища се превръщат в гори и дори се пре-категоризират като гори в поземлените регистри.

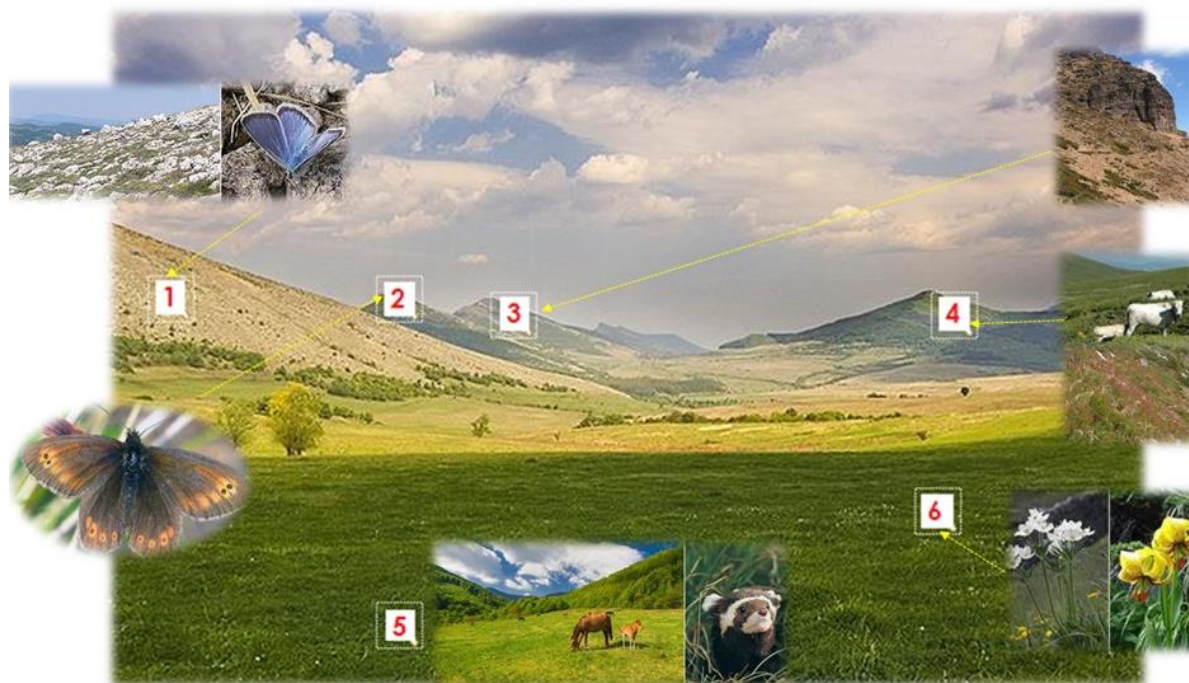
[5] Полуестествените сухи варовикови пасища са най-широко разпространените пасища в ниските и средно високи планински зони на региона. Те се използват традиционно за паша, но понякога се извършва и косене. Прекратяването на селскостопанската дейност и недоизпасването води до захрастяване с обикновена шипка, къпина, глог, дива круша и съответна загуба на местообитанието.

[6] Тревните съобщества в умерен климат са важни за орхидеите и са класифицирани като приоритетни местообитания тип 6210 - полуестествени сухи тревни и храстови съобщества върху варовикови субстрати. В района на знанието се срещат следните видове орхидеи, опърлен салеп, тризъбест салеп, пеперудоцветен салеп.

[7] Мезофилните ливади се развиват по периодично наводнявани речни тераси в речни долини до 700-800 метра надморска височина и се класифицират като равнинни сенокосни ливади (6510). Зависят от късното косене или паша при около 1 животинска единица на хектар и без или с ограничено торене, за да се запази богатата им флора. В зависимост от близостта им до населените места са застрашени от изоставяне, недоизпасване или преизпасване.

Високата природна стойност на планинските райони (Фиг.12)

Висока природна стойност на планинските райони

Източник: <http://efnecp.org/hnv-showcases/bulgaria/western-stara-planina>

[1] Високите скалистите склонове осигуряват ограничен ресурс за паша. По тях се срещат редки растителни видове като скалния жасмин, както и рядката и застрашена пеперуда *Polyommatus eroides*.

[2] Българската кадийанка е българска и сръбска ендемична пеперуда. В България тя е среща само по планинските ливади на Стара планина, Рила и Пирин над 1400 м, често в близост до горския пояс.

[3] В ЗСП най-разпространени са алпийски пасищата тип *Nardus*, които се срещат над дървесната линия на силикатни, сухи и бедни почви. Тези алпийски пасища са доминирани от къртъл със сравнително ниски хранителни качества. Характеризират се с голямо флористично разнообразие се класифицират като богати на видове пасища (6230 съгласно Директивата за местообитанията). За поддържане на пасището е необходимо пашата да е ниска гъстота на животинските единици.

[4] По протежение на хълмовете и склоновете на плитки (до 10 см) и каменисти почви, често като островчета сред къртъла, се формират съобщества от планински ниски храсти, доминирани от черни и сини боровинки), връшняк, ниска жълтуга, прешип. Тази растителност не предпочитана за паша. Съобществата от ниски храсти увеличават площта си, особено след изгарянето на сибирска хвойна миналото. Поради големия спад в броя на животните, се наблюдава съществено увеличаване на хвойната, особено по сухите части на билата. Тези земеделски земи се класифицират като земи с ВПС- тип I, с алпийски и бореални ерикоидни съобщества (4060).

[5] Сухите, до умерено влажни тревни площи на височина между 1000 м и горския пояс са типични за района на ЗСП и се класифицират като сенокосни планински ливади (6520). Те са сравнително продуктивни полуестествени тревни площи, които се развиват върху влажни почви, с добри фуражни качества и вегетационен период до 6 месеца. Подходящи за сено, но понастоящем по-често се използват за паша или са изоставени. Осигуряват добри възможности за гнездене на лалугера и неговия враг - пъстрия пор.

[6] По умерено-влажните планински пасища се срещат нарцисосенната съсънка, петнистата тинтява, жълтата тинтява и планинския крем, които са включени в Червената книга на България. За да се поддържат техните местообитания в добро състояние са необходими паша с ниска интензивност или коситба.

Основни предизвикателства пред земеделието с висока природна стойност

Фермерите в РЗ се интересуват от култури и породи, които получават подпомагане от национални схеми или схеми на ЕС. Основните схеми, които оказват влияние върху земеделските системи с ВПС са:

- ✓ Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) и зелените плащания;
- ✓ Подпомагане, обвързано с производство в животновъдството, производство на плодове, зеленчуци и протеинови култури;
- ✓ Плащания за планински и други необлагодетелствани райони;
- ✓ Плащания за Натура 2000, компенсирани ограниченията при ползване на земеделските площи;
- ✓ Агроекологични плащания: поддържане и възстановяване на затревени площи с ВПС.

Някои от изискванията на тези схеми обаче не са съобразени с потребностите на фермерите :

- ✓ Срокът на договорите за ползване на общинските пасища е твърде кратък, което понякога се разминава с изискванията по схемите за подпомагане (напр. агроекология).
- ✓ Минималното изискване за обвързана подкрепа от 70 литра/овца е прекалено високо за РЗ, фермерите в РЗ трудно могат да достигнат 50 литра/овца.
- ✓ Директна доставка на малки количества сурово краве мляко е доставката от производител, която не превишава 73 000 кг годишно.
- ✓ Директната продажба за овче, козе и биволско мляко е ограничена до 60% от месечния млеконадой - от ферми с до 50 бр. животни в период на лактация; 50% - от ферми с животни от 50 до 100 броя в лактация; 40% - от ферми с над 100 броя животни в период на лактация;
- ✓ Необходимо е въвеждане на гъвкава регламентация на директните продажби и преработка на малки количества растителна продукция.

Голяма част от затревените площи, поради наличието на храсти и дървета, не са включени в слоя на земите в добро земеделско състояние от ИЗП на СИЗП и съответно не са допустими за подпомагане по СЕПП. Много от ползватели им ги "почистват" или с орязване на всеки храст и дърво, което не е съобразено с природните характеристики на района; или чрез косене, но без събиране на сеното, което влошава структурата на тревната покривка; а в някои случаи чрез разораване, което унищожава изцяло природното местообитание; всичко това само за да бъдат преведени в добро земеделско състояние и да станат допустими за подпомагане. Друга не характерна практика в района (особено в община Годеч), чиято популярност е нараснала, е пашата на коне. Като цяло, субсидиите повишават желанието за ползване на земите и пасищата, което създава риск от интензификация на ползването на пасищата, която не е съобразена с природните им характеристики. Този риск се повишава след трансформирането на около 10 000 ха пасища в гори (поради сукцесията след дългогодишно изоставяне през 1990-те години) или разораването им за превръщане в обработваеми земи.

Други важни лимитиращи фактори за развитие на земеделието с ВПС в района на знанието са:

- ✓ Застаряване на населението и работната ръка: През 2010 г. над 46% от фермерите в РЗ са над 64 години, а 26% са между 55-64 години;
- ✓ Често променящите се правила за разпределяне на общинските пасища, които не винаги приоритизират и подпомагат местните животновъди;
- ✓ Ограничени инвестиции в сграден фонд и преработващата техника във фермите; както и в туристическа инфраструктура.

Визия за развитие на земеделието с висока природна стойност в района на знанието

Една от основните цели на проведената работната среща бе обсъждане и съгласуване на дългосрочна визия за развитие на земеделието с ВПС до 2030 г. в района на знанието. Визията е разработена въз основа на експертна оценка на състоянието на района и проучване на нагласите и мнението на местните фермери и заинтересовани страни за системите с ВПС. Визията бе обсъдена и допълнена по време на работната среща, проведена на 2 юни 2017 г. в с. Спанчевци.

Визията за развитие на земеделието с ВПС в района на знанието е: “Модернизирание на земеделието с ВПС, отчитайки природното и културно наследство на района”.

Избраната визия е предпоставка за едно интегрирано социално-икономическо развитие на района, свързано с опазването на околната среда. Земеделските дейности и производствени практики неизбежно ще се модернизират, но ще съответстват на спецификата на района на знанието и ще поддържат ландшафта и природните ресурси в защитените зони и в земите с ВПС. Ще се въведат дългосрочни договори за ползване на общинските пасища. Ще се възстановят горските и пасищните пътеки, заслони и места за водопой на добитъка. Фермерите ще са добре информирани и отворени за иновации за по-добро опазване на биоразнообразието с подходящо оборудване и нови технологии. Сътрудничеството (включително коопериране) и взаимодействието между всички заинтересовани страни ще доведе до социално сближаване, съхранение на местните традиции и събития, съвместни инициативи за промотиране и маркетинг на местните продукти и развитие на услугите, свързани с туризма. Нормативната рамка ще е стабилна и разбираема, без непрекъснати промени. Администрацията на местно, регионално и национално ниво ще е добре обучена и гъвкава за да отговаря на нуждите на местните производители.

Очакваните промени в земеползването и ландшафта на територия са следните (Фиг.13):

- ✓ Развитие на средно по мащаб, природосъобразно земеделие в долините

Средни по големина ферми, съобразени с полупланинския релеф и природните дадености на района. На някои парцели ще продължават да се отглеждат зърнени култури, а други ще са заети със зеленчукови и овощни култури. По-добро управление на фермите ще осигурява постоянни доходи. Биологичното земеделие ще обхваща и други сектори (не само производство на ягоди).

- ✓ Гористи северни склонове и хълмове с малки парцели пасища

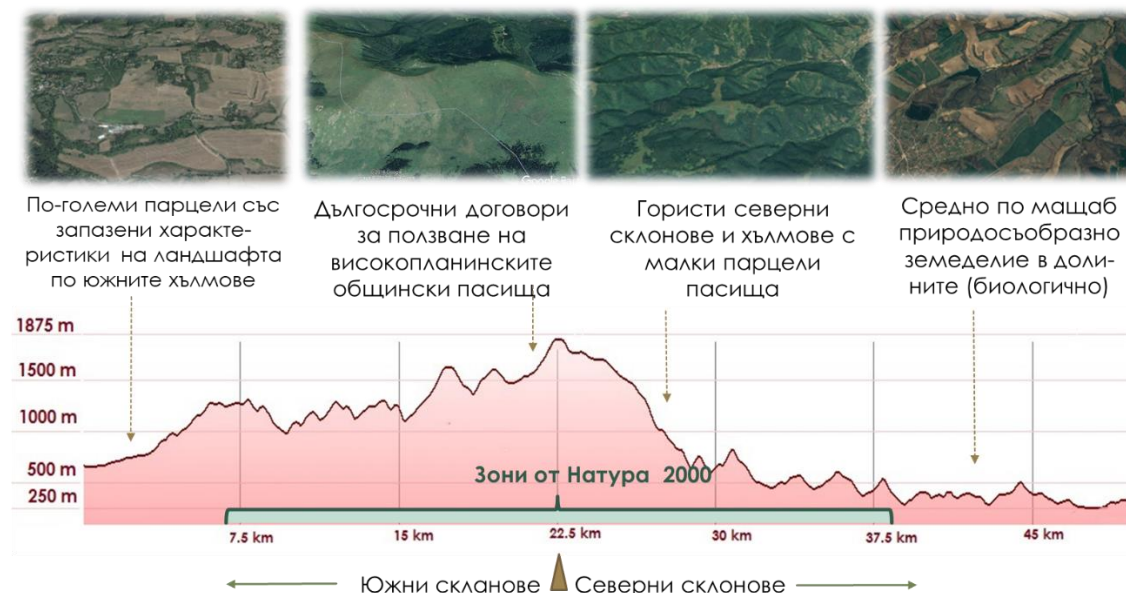
Горските площи най-вероятно ще се увеличават и важната роля на горското стопанство ще нараства. Намаляването на дребните фермери ще доведе до намаляване на малките парцели с обработваеми земи, заобиколени от гори. В горите ще се съхранят предимно естествените затревени площи (алпийски или високопланински пасища, крайречни ливади, каменисти и скалисти терени), които не зависят от човешката дейност.

- ✓ Високопланински затревени площи за общо ползване

Договорите за ползване на общинските пасища ще са дългосрочни (поне за десет години) и ще позволят на фермерите да инвестират в заслони и места за водопой на добитъка.

- ✓ (По-големи) парцели с обработваеми земи по южните хълмове

Релефът на южните хълмове позволява да се формират по-големи парцели с обработваеми земи, които се използват за отглеждане на зърнени култури, царевица, рапица и др. Независимо от по-големите им размери, ще се запазят характеристиките на ландшафта, като синори, границите на парцелите, единични и групи дървета.

Източник: Я.Казакова

Фиг. 13. Очаквани промени в ландшафта и земеползването при постигане на визията за земеделие с ВПС

Основни елементи на визията за земеделието с ВПС

Основните елементи на визията за земеделието с ВПС и техните характеристики са представени в Таблица 2.

Таблица 2. Описание на елементите на визията за развитие на земеделие с ВПС

Елементи на визията	Основни характеристики за земеделие с висока природна стойност в района на знанието
Земеделските дейности и производствени практики съответстват на спецификата на РЗ и са насочени към поддържане на ландшафта и природните ресурси	Производството на фермите се извършва в съответствие с природните условия на района, като се спазват местните традиции и се прилагат методи за опазване на околната среда. Производството е организирано в семейни ферми с малки и средни мощности в съответствие с капацитета им. Броят на пасищните животни се увеличава, но пасищното животновъдство запазва традиционния си екстензивен характер. Разширява се отглеждането на биволи и месодайното говедовъдство.

	Подобрява се тревната покривка и производителност на пасищата, вследствие на прилагането на ротационна и екстензивна паша, прецизно използване на оборски тор и коситба, спазване на изискванията за земеделските практики и специалните периоди на косене в пасищата и ливадите от Натура 2000, използване на електропастири и друго оборудване (например мобилни мандри, и др.)
Модернизиране на земеделските дейности	Модернизиране на техниката и технологиите за отглеждане на животните, паша, косене, доене, поене, градинарство и обработка на земите, съхранение и преработка на продуктите. Диверсификация на селскостопанските практики и дейности и възможности за преход към биологично земеделие; извличане на масло от хвойна; развитие на селски и алтернативен туризъм; взаимодействия с лесовъдите.
Промяна на ландшафта	Поддържане и разумно използване на инфраструктурата - заслони и места за водопой на добитъка, водни източници и съоръжения, горски и полски пътища или пътеки (осигуряване на достъп до пасища за добитъка) и др. Комплексно опазване на природните ресурси и биологичното разнообразие в съответствие с добрите практики: специфични периоди на косене, прилагани за зоните по "Натура 2000".
Добре информирани фермери	Осигурени иновативни канали за разпространение на информация. Формирано желание и умения за въвеждане на иновации за по-добро опазване на биоразнообразието; Участие в обмяна на опит и демонстрации. Осигуряване на подходящо специализирано обучение за земеделските производители и местната общност за повишаване на осведомеността относно опазването на природата, използването на възобновяеми енергийни източници, по-добри практики и технологии, административни и правни задължения. По-добри образователни и обучителни дейности, дори организирани от фермерите и местните жители, по-добра комуникация (например създаване на регионален форум за обмяна на опит, консултации); Младежки дейности, включително обмяна на опит и обучение на млади фермери.
Сътрудничество и взаимодействие между заинтересованите страни	Сътрудничеството и взаимодействието (взаимно, неформално) между хората увеличават социалното сближаване и осигуряват приемственост между поколенията. Преоткриване на местни традиции и събития. Провеждане на събития и съвместни инициативи за съхранение на местните и културните традиции. Промотиране и маркетинг на местни продукти: регионална или продуктова марка; въвеждане на нови канали за реализация на продуктите: първична преработка и директни продажби и развитие на услуги, свързани с туризма.

	Създаване на мрежа от браншови сдружения, профсъюзи и др. на местно ниво, които подкрепят съвместните действия.
Стабилна институционална среда и разбираема нормативна рамка	Гъвкава администрация на местно, регионално и национално ниво. Диалог и взаимоотношения на сътрудничество със земеделските производители и научно-изследователските организации. Навременно и достъпно обсъждане и съгласуване на изменения в нормативната уредба, изисквания и правила, навременно уведомяване на засегнатите страни. Институционална стабилност и информирана местна администрация в пряк контакт с фермерите; Разбираеми и трайни правни актове; Съгласуваност между различните политики: селско стопанство, храна, кредити и т.н.; Регионални стратегии и програми; Действия на общността за поддържане и съхранение на пасищата. Дългосрочно договаряне за пасища и ливади за общо ползване. Субсидиите от ЕС са насочени към подпомагане на реалните стопанства (видовете и броят на животните са определящи фактори)

Предизвикателства за постигането на визията за земеделието с ВПС

В района на знанието съществуват редица предизвикателства за постигане на визията за земеделието с ВСП. Основните от тях са:

1) Земеделски практики и технологии :

- Изоставяне (особено в планинските райони) на земите, тъй като планинският терен не позволява ползването на стандартна техника.
- Липса на нови технологии и техники, отчитащи изискванията за зоните от Натура 2000.
- Ограничен набор (и знания) за естествени продукти за защита на животните/растенията от болести и вредители, съобразени с практиките за земите с ВПС.
- Природосъобразяващи технологии за премахване на орловата папрат и хвойната.

2) Социални и институционални пречки:

- Обезлюдяване и застаряване на населението.
- Липса на работна ръка/овчари; миграция на населението в активна възраст.
- Липса на интерес за земеделска дейност; липса на приемственост между поколенията (много трудоемка дейност, повечето от дейностите за земеделието с ВПС изискват ръчен труд).
- Ограничено сътрудничество между администрация и фермери.
- Недостатъчна информираност на фермерите.
- Лоша инфраструктура и услуги.
- Недостатъчни разработки на научно-изследователските институти за методи на производство, икономика и опазване на околната среда във фермите.
- Ниско ниво и качество на живот в селските райони – ситуацията в района и представата за него като най-слабо развития район в ЕС.

3) Проблеми с пазарната реализация и маркетинга на продуктите:

- Гъвкавост на законодателството за директните продажби, което да включва и продуктите от растителен произход.
- Фермерските пазари се организират само в София и големите градове.
- Липса на предприятия за преработка и завишени бюрократични процедури/проверки.
- Недостатъчни познания на фермерите за директните продажби и директните контакти с потребителите.
- Регионални, продуктови марки.

4) Проблеми на нормативна рамка от гледна точка на фермерите:

- Мерките и схемите за подпомагане не са насочени към реалните фермери;
- Справедливи правила за ползване на общинските пасища, които отчитат ВПС на пасищата в района - повече ха за ЖЕ в планинските райони и районите с ВПС;
- Дългосрочни договори за използване на общинските пасища.
- Недостатъчно подпомагане на животновъдството в сравнение с растениевъдството.
- Опростяване на процедурите и правилата за фермерите.
- Подобряване на координация между различните инструменти: програми за подпомагане, съвети за земеделието, субсидии и др.
- Прекратяване на честите промени в законодателната рамка.

Преодоляването на тези предизвикателства и постигането на визията за земите с ВПС е възможно само ако всички заинтересовани страни: фермери, обществени институции и НПО, служби за съвети в земеделието, местната власт, държавната и общинската администрация, потребителите и местната общност, работят координирано и заедно, и обединят усилията си за устойчиво развитие на района на знанието.

Иновации за развитие на земеделието с ВПС

Една от основните цели на проекта и на работната среща е идентифицирането на иновативни практики и инициативи, които да допринесат за предотвратяване на по-нататъшната деградация на земеделието с ВПС и да повишат неговата социално-икономическа жизнеспособност. Различните видове иновации, които са важни за земеделието с ВПС и са от интерес за проекта са представени на фигура 14.

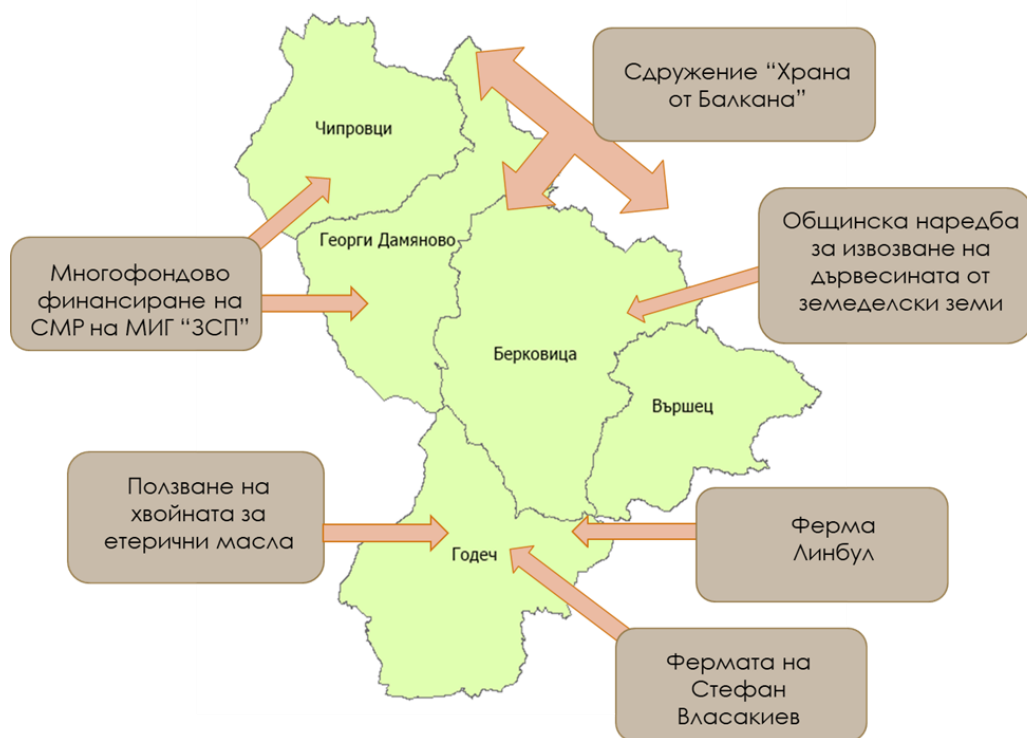
Фиг.14. Иновации, подкрепящи земеделието с ВПС

Проведеното проучване в района на знанието показва, че 79% от интервюираните смятат, че при стопанисване на земите с ВПС в района няма дейности, които да се определят като иновации. Въпреки това, според проучването на екипа по проекта, иновативните действия, свързани с опазването на земеделието с ВПС в района са следните:

- ✓ Директните продажби и регистрация по Наредба 26 за директна продажба на продукцията;
- ✓ Използването на електропастири при пашата на животните;
- ✓ Създаденото тържище за фермери в с.Бързия;
- ✓ Отглеждането на биволи, което не е типично за района;
- ✓ Общинската наредбата за премахване и изнасяне на дървета от негорски територии в община Берковица;
- ✓ Биологичното производство - пазарът на биологичните продукти се увеличава непрекъснато, заради здравословния начин на живот;
- ✓ Изкупуване на хвойната за етерични масла;

- ✓ Промяната на нормативните изисквания и начина за отдаване без търг на животновъдите на общинските пасища
- ✓ Сдружаване на фермерите за съвместно реализиране на продукцията на фермерските пазари в по-големите градове и в София.

Част от идентифицираните съществуващи иновации, допринасящи за съхранение на земеделието с ВПС в района на знанието и извън него са представени на фигури 15 и 16.

Фиг. 15 Иновации за земеделието с ВПС от района на знанието

Фиг.16. Иновации за земеделието с ВПС от територията на страната

Проведеното проучване в района на знанието и дискусиите по време на работната среща подпомогнаха определянето на редица необходими промени и иновации, които да допринесат за съхранение на високата природна стойност в района и едновременно с това да допринесат за социално-икономическата стабилност на семейните ферми в района (Таблица 3).

Таблица 3. Необходими промени и иновации за развитие на земеделието с ВПС в района

Земеделски техники и технологии	Продукти и пазари
✓ Нови технологии и техники, които отчитат изискванията за местата от Натура 2000 ; ✓ Продукти за защита на животните/растенията, съобразени с практиките за земите с ВПС; ✓ Природоопазващи технологии за премахване използване на орловата папрат и хвойната; ✓ Подобряване на инфраструктурата на общинските пасища; ✓ Модернизиране на стопанствата с нова модерна техника	✓ Промотиране на директните продажби от фермите; ✓ Създаване на регионална/ продуктова марка – да се промотира пасищното отглеждане на животни и ползите от него; ✓ Създаване на фермерски пазари или общински пазари за продажба на земеделско продукция; ✓ Коопериране за преработка и продажба на мляко и млечни продукти.
Социални и институционални	Политики и нормативна рамка
✓ Коопериране на фермерите; ✓ Оперативна група за фермери с ВПС; ✓ Разработване на проекти за подобряване качеството на живот на наетата земеделска работна ръка; ✓ Мобилни центрове за информирание и предоставяне на съвети за фермерите с ВПС; ✓ Сътрудничество на всички нива; ✓ Обучение и обмяна на опит на младежите от РЗ за значението и ползите от земеделието с ВПС и дейностите, свързани с него.	✓ Стабилна и непроменяща се законодателна рамка; ✓ Регулиране на директните продажби на растителни продукти и месо; ✓ Адаптиране на правилата за подпомагане на схемите от 1ви стълб на ОСП към нуждите на земеделието с ВПС; ✓ Съобразяване на критериите за схемите за подпомагане на обвързаното производство в животновъдството с природните характеристики на района. ✓ Дългосрочни договори за ползване на общинските пасища; ✓ Проекти за използване на финансирането на ЕС за местата от Натура 2000.

Изводи и препоръки

Западна Стара планина е район с богато биоразнообразие и културно наследство от национално, европейско и световно значение. Много от тези традиции са свързани със системите за отглеждане, практикувани в миналото – екстензивна паша на овце в планинските пасища, вълна, използвана за производството на килими и местни билки и цветя, използвани за оцветяване на вълната, които днес наричаме «земеделие с висока природна стойност». Природно и културно наследство на района и запазеното до голяма степен екстензивно и традиционно земеделие са определящи за високата природна стойност на района на знанието – в него се практикуват както традиционни, така и нови практики за поддържане на земите и ландшафта, които съхраняват и опазват богатото и ценно биоразнообразие и природните ресурси. Независимо от близостта на района до София, районът е трудно достъпен и е класифициран като един от най-изостаналите райони в България и Европейския съюз. Основните социално-икономически проблеми в района са намаляващото и застаряващо население, намаляването на животните след 1989 г., довело до дълъг период на изоставяне на земеделските земи и затревените площи особено в планинските части от територията, липсата на услуги и не-добре поддържаната инфраструктура в района. Независимо от това в района се наблюдава нова социална динамика, която подхранва различни иновативни идеи за развитие, свързани със земеделието с ВПС.

Разбирането на понятието системи, земи, земеделие, общности с висока природна стойност не е познато и широко разпространено на местно ниво, особено сред тези, които се грижат и поддържат тези системи.

Проучването в района, дискусиите и обратната връзка от участниците в работната среща показва необходимостта и полезността от провеждането на добре организирани и тематично насочени работни срещи на място, на терен с участие на различни групи заинтересовани страни. Провеждането на подобни работни срещи и проекти допринася за информиране и повишаване на знанията на всички заинтересовани страни, създаване на условия за градивна дискусия и обсъждания между различни участници, обмяна на опит и иновативни решения, разпространение на нови практики и познания, обсъждане на идеи за популяризиране на предимствата на земеделието с ВПС в района на знанието.

При тези проучвания и дискусии е изведена е необходимостта от формулиране и изпълнение на дългосрочна визия за съхранение и развитие на земеделието с висока природна стойност в района на знанието, а именно: “Модернизиране на земеделието с ВПС, отчитайки природното и културно наследство на района” .

Участниците в работната среща се обединиха около следните изводи и препоръки за постигане на визията за съхранение и развитие на земеделието с ВПС в района:

✓ Препоръки по отношение на технологичния процес и методите на обработка:

- Да се прилагат земеделски практики, които са съобразени с природните характеристики на района, но и с пазарното търсене: пасищно и оборно-пасищно (през зимата) овцевъдство и козевъдство; месодайно животновъдство; намаляване на млечното говедовъдство, поради постоянно растящите изисквания и ниска цена на млякото; отглеждане на овощни растения и ягодоплодни култури.

- Да се създадат условия за подобряване на пасищата чрез дългосрочно ползване на общинските пасища (минимум 10 години): подобряване на тревостоя, чрез редовна паша и естествено наторяване; намиране на баланс между оптимизирането на хранителната стойност на пасищата и тяхната природна стойност; парцелиране на пасищата – за ротационно ползване чрез електропастири; създаване на пасищна инфраструктура – места за водопой не само в близост до реки, но и водоснабдяване с тръбопроводи, и т.н.; косенето да се извършва с бавни машини от средата към края.
- Да се практикуват технологии, които имат добра пазарна реализация и насърчават срещите между производители и потребители.
- Да се разпишат технологични изисквания за поддържане на пасищата и земите, и в частност и изисквания за опазване на ВПС.

✓ **Препоръки по отношение на пазарна реализация и продуктите**

- Директните продажби, независимо от формата и начина за реализация, са най-подходящият вариант за реализацията на продуктите на земеделците с ВПС, но трябва да се обърне внимание и на вида на предлаганата продукция и да се използват социалните мрежи за създаване на клиенти.
- Организираното участие във фермерските пазари е важно за реализиране на продуктите, като се предпочитат пазари, организирани в по-голям град, общински и/или областен център.
- За стопанства със смесена производствена структура е необходимо е да се създават и оборудват фермерски магазини в стопанството (или в населеното място), които да предлагат асортимент, регулярност и разнообразие на продуктите.
- За стопанства с едно производство е подходящо да се изработи списък с клиенти, които да се информират за времето, мястото и количествата на предлаганите продукти (форма на абонаментна система и заявки).
- Необходимо е да се разработи и предлага интегриран продукт с туристически дейности, т.е. реализация на продуктите в собствени туристически обекти: къщи за гости, ресторанти, кетъринг.
- Препоръчва се коопериране за изграждане и оползотворяване на преработвателни мощности.

✓ **Препоръки за социално сближаване и обвързаност**

- Препоръчва се коопериране на земеделските стопани за пазарна реализация на произведената продукция и коопериране за използване или създаване на ресурси – техника и технологии.
- Съществува необходимост от информиране, обучение на фермерите и заинтересованите страни – съхраняване на земеделските училища на място, близко за фермите и модернизиране на земеделското образование с нови учебни програми, подходящи за земеделците с ВПС.
- Препоръчва се организиране на професионални курсове на обучение, особено за преработка на продукцията.

- Необходимо е създаването на изнесени приемни, центрове за информиране на фермерите в общините и населените места. Информацията да се получава и предава на общинските и областните служби, като се използват модерните информационни технологии, например чрез call центрове, SMS съобщения, социални мрежи и др.
- Да се използват възможностите на читалището за организиране на срещи на заинтересованите страни, които да се провеждат във време, удобно за фермерите.
- Препоръчва се изграждането на мрежи за приложно-научни изследвания за земите с ВПС.

✓ **Препоръки за нормативната база и прилаганите политики за развитие**

- Политиките да се фокусират приоритетно върху семейни, средни ферми/стопанства, които използват семейна работна ръка и осигуряват заетост и доходи на членовете на семейството.
- Подпомагането от държавата за семейните ферми следва да насърчава модернизацията, а не да осигурява издръжката на стопанството. Подпомагането и изискванията следва да са диференцирани по вида на производство и по размера на стопанството.
- Промените в нормативна уредба за ползване на пасища и ливади да се правят по-обмислено и да се съгласуват със земеделските производители и заинтересованите лица преди тяхното приемане и изпълнение;
- Да се въведе прозрачност в процедурата за избор и участие на членове в работните групи за подготовка на промените в нормативната уредба на всички нива, включително в парламентарните комисии и в общинските съвети. Участниците да бъдат професионално подготвени.
- Да се изградят умения за обществено говорене и водене на градивни дискусии и да се засили личната мотивация на земеделските стопани да участват в обществени срещи и обсъждания, за да представят проблеми, обратна връзка от практиката и да дават аргументи за промени или подобряване на политики и нормативна уредба, свързана със земеделието с ВПС.
- Да се работи за засилване на самоконтрола от земеделските стопани и преработватели, а не да се налагат санкции и глоби, които обезсърчават земеделските производители.
- Да се премахне субсидирането в земеделието в сегашния вид, за да останат само земеделски стопани, които се занимават със земеделие не за да получават субсидии, а за да произвеждат земеделска продукция с ВПС.